BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİ

Hazırlayanlar

Ahmet KANLIDERE

İlyas KEMALOĞLU

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2006
KÜLTÜR SERİSİ: 1088

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-564-2

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ozan Karabulak

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE: 1982'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. 1983'te Boğaziçi Üniversitesinde başladığı yüksek lisans eğimini Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladı. 1988-1996 yıllarında doktorasını New York'ta, Columbia Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Anabilim Dalında yaptı. Türkiye'ye döndükten ve dört yıl Marmara Üniversitesinde çalıştıktan sonra, 1999-2000 eğitim-öğretim yılında, Kazakistan'daki Ahmed Yesevi Üniversitesinin Çimkent şubesinde ders verdi. 2004-2007 yılları arasında Taşkent'te Kültür Müşaviri olarak görev yaptıktan sonra Marmara Üniversitesine döndü ve 2009'da Profesör oldu. 2016-18 arasında Tarih Bölümü Başkanlığını yürüttü. Hâlen aynı üniversitede Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olarak görevini sürdürmektedir. Başlıca eserleri: *Reform within Islam: The Tajdid and Jadid Movement among the Kazan Tatars* (1809-1917) (1997); *Kadimle Cedid Arasında: Musa Cârullah* (2005); *Orta Asya Türk Tarihi* (ed. 2011); *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, ed. (2013); *Çağdaş Türk Dünyası*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2014); *Sosyalizmden Türkçülüğe Kazanlı Ayaz İshakî* (1878-1954) (2019); Yusuf Akçura, *Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli*, (haz. 2019); *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2020); *Doğu ve Batı Arasında Bir Tatar Mollası: Zâhir Bigi'nin Hayatı, Romanları ve Seyahatnamesi* (2021); *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri: Dinî Islahçılık ve Ceditçilik* (2021); *Muallim, Muharrir, Müverrih: Yusuf Akçura* (2022).

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU: 2001'de Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisansını, 2003'te "Altın Orda - İlhanlı Münasebetleri" başlıklı tezle yüksek lisansını ve 2008'de MSGSÜ'de "Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi" başlıklı tezle doktorasını tamamladı. 2012'de doçent, 2017'de profesör oldu. Rusça, İngilizce, Farsça ve çeşitli Slav ve Türk lehçelerini bilen Kemaloğlu, 2004-2008 yılları arasında Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde Rusya-Ukrayna Masası'nda görev yaptı. 2009-2012 yılları arasında Türk Tarih Kurumu'nda çalıştı. 2009-2013 ORSAM'da Avrasya Danışmanı olarak görev yaptı. 2013-2020 yıllarında MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi olarak çalıştı. 2020 yılından itibaren Marmara Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. 2013 ve 2018 yıllarında arka arkaya iki kez Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu'na aslî üye seçildi. *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi* adlı çalışması, 2011'de TTK Teşvik Ödülü'ne, 2019'da İlim Yayma Sosyal Bilimler Ödülü'ne layık görüldü. Başlıca kitap çalışmaları: *Moğolların Kafkasya Politikası* (2003); *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi* (2009); *Rusların Gözüyle Türkler* (2015); *Altın Orda Hanlığı'na Ait Resmî Yazışmalar* (A. Melek Özyetgin ile birlikte, 2017); *Avrasya Fatihi Tatarlar* (haz., 2007); Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme* (haz., 2009); *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi* (haz., 2011); *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, (ed. N. Sarıahmetoğlu ile birlikte, 2015); *II. Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, (ed. N. Sarıahmetoğlu ile birlikte, 2016); *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Çengizoğulları*, (ed. H. Alan ile birlikte 2016); *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu* (haz. M. Bashanov ile birlikte, 2018); *Atlas Tartarica*, (çev., 2017).

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 11

Sovyet Döneminde Orta Asya (1924-1991) / 13
İbrahim KALKAN

•

Azerbaycan Cumhuriyeti / 33
Vügar İMANBEYLİ

•

Kazakistan Cumhuriyeti / 61
İbrahim KALKAN

•

Kırgızistan Cumhuriyeti / 95
İbrahim KALKAN

•

Özbekistan Cumhuriyeti / 119
Ahmet KANLIDERE

•

Türkmenistan Cumhuriyeti / 151
Mehmet Seyfettin EROL

•

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler / 175
Fırat PURTAŞ - ABZAL DOSBOLOV

•

Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliği Sürecinin Sorunları / 187
Vügar İMANBEYLİ

•

Katkıda Bulunanlar / 205

•

Dizin / 207

KISALTMALAR

ADA	Azerbaycan Diplomasi Akademisi
ADR	Azerbaycan Demokratik Respublikası (Cumhuriyeti)
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AIDA	Azerbaycan Uluslararası Kalkınma Ajansı
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
AN	Akademiya Nauk (Bilimler Akademisi)
ANKASAM	Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi
AN RT	Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan (Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi)
AÖF	Açık Öğretim Fakültesi
AÜEBFD	Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi
AzSSR	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Respublikası (Cumhuriyeti)
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
bz.	bakınız
çev.	çeviren
DİA	*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECO	Ekonomik İş Birliği Teşkilatı
ed.	editor
EI^2	*Encyclopedia of Islam,* II. Edition
GSYİH	Gayrisafi yurtiçi hasıla
haz.	hazırlayan
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
İA	İslam Ansiklopedisi
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
MUTAD	Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
NEP	Yeni Ekonomi Politikası

neşr.	neşreden
OAET	Orta Asya Ekonomi Topluluğu
OAİT	Orta Asya İş Birliği Teşkilatı
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
s.	sayfa
SADUM	Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ŞİÖ	Şanghay İş Birliği Örgütü
TANAP	Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAP	Trans-Adriyatik Boru Hattı
TAPI	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDT	Türk Devletleri Teşkilatı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜRKPA	Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Assamblesi
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı
ty.	Basım tarihi yok
Uz SSR	Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ve dğr.	ve diğerleri
YAP	Yeni Azerbaycan Partisi
yay.	yayına hazırlayan
yy.	yayım yeri yok

ÖN SÖZ

Sovyetler Birliği'nin yıkılıp bağımsız cumhuriyetlerin kurulmasıyla yeni bir araştırma alanı oluştu: Türk Cumhuriyetleri Tarihi. 1991'den itibaren bu alanda epeyce yazılıp çizildi. Aralarında ciddi bazı araştırmalar olsa da bunlardan çoğu bildik hamasi ve hayali söylemleri tekrarlayan, analitik olmaktan uzak, bölgedeki gerçekleri anlama çabasına dayanmayan söylemlerle doludur. Bundan önce Açıköğretim Fakültesi'nde ders kitabı olarak kullanılmak üzere hazırladığımız *Çağdaş Türk Dünyası* (2014) kitabını gerçekçi bir anlayışla yazmaya çalışmıştık. Bu alanda önemli bir boşluğu doldurmakla birlikte bu kitap üniversite muhitiyle sınırlı kaldı. Aradan geçen on yıl içinde bu konuda başka eserler çıktıysa da çoğu sorgulayıcı olmaktan uzak, basma kalıp düşüncelerden kurtulamayan derlemelerden ibaret, Türk dünyası hakkındaki sığ ve belli önyargıların uzantısı niteliğindeki kitaplardı. İşte, böyle bir işe girişmemizin temel nedeni, bölge gerçeklerini dikkate alan ve son gelişmeleri de içeren, olabildiğince açık ve anlaşılabilir bir kaynak ortaya koymaktır.

Kitabın ilk bölümünde Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Kalkan Sovyet yönetiminin Orta Asya'da uyguladığı politikaları, yani bölgeyi dönüştürme çabalarını ele aldı. Bu politikaların bilinmesi bölge gerçeklerinin ve Türk Cumhuriyetlerinin temel dinamiklerinin anlaşılmasında büyük öneme sahiptir.

Doç. Dr. Vügar İmanbeyli Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecini ele aldığı bölümde siyasi ve kültürel gelişmeleri, tarih yazıcılığındaki değişmeleri sorguladı: Azerbaycan'daki değişimin kaynaklarını, dinamiklerini, iç ve dış saiklerin yanı sıra kurumsal ve kişisel faktörlerin etkilerini araştırdı. Bağımsızlık sürecindeki eğilimleri ve değişimin sorunlarını tespit etmeye çalıştı. İmanbeyli, son bölümde Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliği sürecini, bu yoldaki çabaları ve zorlukları analiz etti.

Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere, Özbekistan bölümünde Sovyet döneminde yaşanan sosyal, kültürel ve iktisadi dönüşümleri ele aldı, Türk tarihçilerinin şimdiye kadar Özbekistan gerçeğini bağımsız bir araştırma konusu olarak değil de Türkiye'yi ilgilendiren yönleriyle ve bu bakış açısından incelediklerine dikkat çekti. Özbek halkının Sovyet döneminde ve sonrasında edindiği deneyimleri, bağımsızlık dönemindeki kültür politikalarını, ülkenin dış siyasetini, ekonomisini ve Türkiye ile olan ilişkilerini değerlendirdi.

Türkmenistan bölümünü yazan Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, ülkenin üç devlet başkanı dönemlerinde, "kurtlar sofrası" olarak adlandırılan bu coğrafyada uyguladıkları politikaları inceledi; Bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin en yoksul ve az gelişmiş bölgesi olarak görülen

Türkmenistan'ın son yıllardaki iktisadi atılımlarını, komşu devletler ve Türkiye ile ilişkilerini inceledi.

Prof. Dr. Fırat Purtaş ve Dr. Öğr. Üyesi Abzal Dosbolov, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri incelediler. Türkiye'nin kurulmasına öncülük ettiği TÜRKSOY, Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKPA ve Türk Akademisi gibi örgütlerin Türk Cumhuriyetleri arasında gelişen iş birliğinde katkılarını ele aldılar. Bu hususta gelişmelerin yanı sıra zorlukları da değerlendirdiler. Bağımsızlıktan bu yana bunca yıl geçmesine rağmen, iş birliği düzeyinin hâlâ tatmin edici düzeyde olmayışının nedenlerini, entegrasyon süreçlerini engelleyen faktörleri sorguladılar, bu alanda nelerin yapılabileceğini tartıştılar.

Görüldüğü gibi, amacımız bağımsızlık sürecindeki gelişmeleri gerçekçi ve en yalın hâliyle, sorgulayıcı bir yöntemle ele almaktır. Bu niyetle yola çıktık; ama bunu ne derece gerçekleştirebildiğimizi okuyucu takdir edecektir. Kitabın güzel bir şekilde hazırlanması için titizlik gösteren değerli meslektaşlarımıza samimi teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, eserdeki haritaları hazırlama lütfunda bulunan Dr. İbrahim Kalkan'a minnettarız.

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

SOVYET DÖNEMİNDE ORTA ASYA (1924-1991)

İbrahim KALKAN

Orta Asya Kavramı ve Çağdaş Türk Tarihindeki Yeri

Çağdaş Orta Asya, bir Sovyet "yaratığıdır." Orta Asya'da uygulanan Rus ve Sovyet politikaları bu bölgede yaşanan siyasi, ekonomik, toplumsal, etnik ve ekolojik sorunları "yarattı." Örneğin, Orta Asya devletlerinin siyasi sınırları başlı başına önemli bir sorun kaynağıdır ve neredeyse tamamen bir Sovyet imalidir. Özbekistan'daki Karakalpakistan meselesi, Fergana Vadisi'nde Özbekler, Kırgızlar ve Tacikler arasındaki anlaşmazlık ya da Kuzey Kazakistan'daki Rus nüfusu gibi sorunlar tamamen Sovyet politikalarının sonuçlarıdır. Aral gölünün kuruyup yok olması ve onun yerine ortaya çıkan koca çöl de başka bir Sovyet uygulamasının neticesidir.

Çağdaş Orta Asya tarihi aynı zamanda bir sömürge hikayesidir. Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği, Orta Asya'yı bir sömürge bölgesi olarak değerlendirdi ve diğer Avrupalı emperyalist devletlerin sömürgeci politikalarının benzerlerini Orta Asya'da uyguladı. Bu yüzden, örneğin, Hindistan'da İngilizce konuşulmasına benzer bir biçimde, Orta Asya'da da Rusça egemen dil haline geldi.

Bu nedenle Sovyet politikaları ve bu politikalar ile değişen unsurları bilmek çok önemlidir. Çağdaş Orta Asya'yı anlayabilmek için başlangıç noktası Sovyet politikaları olmalıdır. Sovyet politikaları toplumsal dinamikleri geri dönülmez biçimde dönüştürdü ve günümüz Orta Asya'sını yarattı.

Sovyetler Birliği yıkıldı, Orta Asya devletleri bağımsız oldu ancak Sovyet sistemi tamamen yok olmadı. En basitinden, Rusça hâlâ etkinliğini sürdürmektedir. Orta Asya'da Rusça konuşmadan doğru düzgün bir iş yapmanız mümkün değildir. Siyasi kültür de Sovyet sisteminin devamı gibi görünmektedir.

Bu durum Türkiye ile ilişkileri de olumsuz etkiledi. Sovyetler Birliği dağıldığında Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri arasında bir yakınlaşma, hatta siyasi bir birlik olacağına inanılıyordu. Ancak düşünüldüğü gibi olmadı. Siyasi birlik zaten bir hayaldi, fakat en azından kültürel bir yakınlaşma olacağı düşünülüyordu. Bu amaçla TİKA, TÜRKSOY, Türk Akademisi gibi pek çok devlet kurumu oluşturuldu, üniversiteler açıldı, öğrenci ve akademisyen

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

Vügar İMANBEYLİ

1991 Sonrası Yeniden Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan

Sovyetlerin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını tekrar ilan eden (Kuzey) Azerbaycan,[1] 1991 yılından beri geçen sürede diğer Türk Cumhuriyetleriyle kıyaslanamayacak düzeyde kritik meydan okumalar ve sınamalarla karşılaşmıştır. Sovyetlerin son dönemlerindeki ekonomik alt üst oluş yetmezmiş gibi ülke, bağımsızlığının ilk gününden kendisini irredentist bir komşu devletle (Ermenistan) geniş çaplı bir savaşın (I. Karabağ Savaşı) içinde bulmuştu; yaklaşık üç yıl süren ve hayatın her alanını etkileyen bu savaş, toprakların önemli bir kısmının düşman işgaline uğraması, bir milyona yaklaşan mülteci nüfusun ortaya çıkması ve bu durumun dondurulması anlamına gelen zorunlu bir ateşkesin yapılması ile sonuçlanmıştı. Fakat uzun süren bu ateşkes döneminde toparlanan ve kendini ciddi bir şekilde yeniden örgütleyen Azerbaycan, 2020'de II. Karabağ Savaşı'ndaki zaferiyle topraklarını işgalden kurtarmış ve hakim güçlerin engelleme çabalarına rağmen ilk defa post-Sovyet coğrafyadaki statükoyu değiştirmeyi başarmıştır. Burada asıl açıklanması gereken can alıcı soru, Azerbaycan'ın bunu nasıl gerçekleştirdiği ve bu aşamaya nasıl geldiği sorusudur.

Bu bağlamda bağımsız Azerbaycan'ın değişim ve dönüşüm tecrübesinin genel hatlarıyla değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Burada şu sorular sorulabilir: Azerbaycan'daki değişimin kaynakları ve dinamikleri neler idi? Burada iç ve dış saiklerin yanı sıra kurumsal ve kişisel faktörlerin etkisi hangi boyutta idi? Söz konusu süreçte hangi genel eğilimler tespit edilebilir ve bu süreç hangi aşamalara ayrıştırılabilir? Bahsi geçen değişim pürüzsüz mü ilerlemiştir? Bu değişimin sorunları nelerdir? Bu dönüşüm, gerek Azerbaycan, gerekse diğer bölge ülkeleri için ne anlama gelmektedir? Elbette ki burada bu soruların tamamına detaylı cevap vermek mümkün olmasa da aşağıda ya-

[1] Burada aksi belirtilmedikçe Kuzey Azerbaycan topraklarında teşekkül eden Azerbaycan Respublikası (Cumhuriyeti) kastedilmektedir. Esasında kültürel ve tarihsel olarak Azerbaycan'ın daha geniş bir coğrafyayı kapsadığı bilinmektedir. Bu bağlamda, 19. yüzyıl başlarında Azerbaycan topraklarının İran ve Rusya arasında paylaşıldığı, bu tarihlerden itibaren kuzey ve güney Azerbaycan'ın farklı siyasal ve sosyo-kültürel gelişme yoluna girdiği söylenebilir.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

İbrahim KALKAN

Bağımsız Kazakistan: Ülke, Halk ve Tarih

Kazakistan, Orta Asya'nın ortasında yer alan bir Türk Cumhuriyetidir. Batıda Hazar Denizi'nden doğuda Çin ve Moğolistan'a uzanan ülkenin kuzeyinde Rusya, güneyinde ise Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan yer almaktadır. Kazakistan, *oblıs* (Rusça *oblast* kelimesinin Kazakça söylenişi) adı verilen 17 idari bölgeye ayrılmıştır. Bu oblıslar *rayon* adı verilen 175 ilçeye bölünmektedir. Tüm bu idari birimler mali açıdan 5 ekonomik bölge çerçevesinde yönetilmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yüzölçümü açısından en büyük ülke olup 2.7 milyon kilometrekare ile dünya sıralamasında en büyük dokuzuncu ülke konumundadır. Bir diğer deyişle Türkiye'nin yaklaşık 4 katı büyüklüğündedir. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ise Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci büyük yüzölçüme sahiptir. Bu geniş coğrafyaya oranla çok az sayılabilecek bir nüfusu vardır. Kazakistan'da 2022 yılı verilerine göre yaklaşık 19 milyon kişi yaşamaktadır. Kazakistan, kilometrakare başına 7 kişi ile dünyadaki en düşük nüfus yoğunluğuna sahip ülkeler arasındadır. Kazakistan halkının yaklaşık % 70'ini Kazaklar, % 18'ini ise Ruslar oluşturmaktadır. Kazakistan'da yüzden fazla etnik grup yaşamaktadır. Bunlar arasında Ukrainler, Almanlar, Koreliler, Özbekler, Tatarlar ve Uygurlar sayılabilir.

Geniş topraklara sahip bir ülke olmasının yanı sıra Kazakistan çok zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Kazaklar, ülkelerinde periyodik cetvelde yer alan tüm elementlerin mevcut olduğunu her fırsatta gururla dile getirir. Kazakistan'ı dünya gündemine getiren önde gelen konulardan biri Kazakistan petrolleridir. Bağımsızlık öncesinde Sovyetler Birliği'nin yönetiminde olan Kazakistan petrol ve doğalgaz yataklarının dünya enerji piyasasına arz edilmesi dünya sanayii ve ekonomisi için önemli bir olaydır. Kazakistan, petrol rezervleri açısından dünya 13.'sü, doğalgaz kaynakları açısından da dünya 12.'sidir. Bunların yanında uranyum, kurşun, krom, bakır ve diğer madenler bakımından dünya üretiminde üst sıralarda yer almaktadır.

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ

İbrahim KALKAN

Kırgız Cumhuriyeti: Ülke, Halk, Tarih

Kırgızistan ya da resmî adıyla Kırgız Cumhuriyeti, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk devletlerinden biridir. Kırgızistan, adından da anlaşılacağı üzere en eski Türk halklarından biri olan Kırgızların ülkesidir. Doğusunda Çin, güneyinde Tacikistan ve Çin, batısında Özbekistan ve kuzeyinde Kazakistan yer almaktadır. Yüzölçümü yaklaşık 200.000 km.^{2} olan ülke Türkiye'nin dörtte biri büyüklüğündedir. Ülkenin yarısından fazlasını dağlık alanlar oluşturur. Dağlık coğrafyası ve suyu bol, ormanlık alanları nedeniyle dağcılık ve doğa turizminin önemli merkezlerinden biri olan Kırgızistan, Orta Asya'nın İsviçresi olarak tanımlanmaktadır. Kırgızistan'da yüksekliği 7 bin metreden fazla 2, 4 bin metrenin üzerinde 25 dağ vardır. Bu nedenle ekilebilir, tarıma elverişli alanlar toplam yüzölçümün ancak % 8'ini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da düşük bir nüfusa sahiptir. Kırgızistan'ın nüfusu 2021 verilerine göre yaklaşık 6.6 milyondur. Kırgızistan dışında Çin, Moğolistan, Özbekistan, Tacikistan, Rusya, Afganistan, İran ve Türkiye'de yaklaşık 1 milyon Kırgız yaşamaktadır. Dağ zengini Kırgızistan ayrıca su kaynakları yönünden de ön plana çıkmaktadır. Ülkede yaklaşık 2 bin akarsu ve yine 2 binin üzerinde irili ufaklı göl vardır. Bu göller arasında Issık Köl ve Son Köl ünlü İpek Yolu güzergahında oldukları için tarihî bir öneme de sahiptir. Yaklaşık 1.600 metre yükseklikte volkanik bir dağ gölü olan Issık Köl, kışın bile donmadığı için *ıssık* (sıcak) olarak adlandırılmıştır. Issık Köl dünyadaki en büyük ikinci dağ gölüdür.

Kırgızistan idari olarak *oblast* adı verilen 7 il ve il statüsündeki 2 kente (Bişkek ve Oş) bölünmüştür. Bu iller Çüy, Issık Köl, Talas, Narın, Celalabad, Oş ve Batken'dir. Ülke doğu-batı doğrultusunda uzanan dağlarla kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş durumdadır. Bu dağların arasından akan Narın ve Kara Derya ırmakları batıdaki Fergana Vadisi'ne doğru akarak az da olsa tarıma elverişli vadiler oluşturur. Başkent Bişkek kuzeyde, Kazakistan sınırına yakın bir bölgede olup, Kırgızistan'ın en büyük kentidir. İkinci büyük kent güneyde Fergana Vadisi'nde, Özbekistan sınırındaki Oş kentidir. Bu iki kent tarih boyunca kuzey ve güney Kırgızistan'ın merkezleri olmuştur. Aşılması güç dağlardan dolayı göçebe Kırgız boyları kuzeyli ve güneyli olmak üzere iki

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

Ahmet KANLIDERE

Giriş

Özbekistan, nüfusu, iktisadi potansiyeli ve tarihî mirası ile Türk Cumhuriyetleri içinde oldukça mühim bir konuma sahiptir. Sovyet yönetimi altında sosyal, kültürel ve iktisadi bakımlardan dönüşümler geçirmiş olan bu ülkenin yaşadığı değişimlerin doğru anlaşılması son derece önemlidir. Özbek halkının Sovyetlerin asimilasyon veya dönüştürme politikaları sürecinde maruz kaldıkları siyasetleri anlamadan günümüz Özbek toplumundaki farklılıkları kavramak mümkün değildir. Türk tarihçileri, şimdiye kadar Özbekistan gerçeğini bağımsız bir araştırma konusu olarak değil, daha ziyade Türkiye'yi ilgilendiren yönleriyle ve bu bakış açısından incelemişlerdir. Sağlıklı bir anlayış için meselenin tek-taraflı değil, bütün yönleriyle ele alınması gerektiği açıktır. Dolayısıyla bu bölümde Özbek halkının Sovyet döneminde ve sonrasında edindiği deneyimler ele alınacak, ülkenin kültür politikaları, dış siyaseti, ekonomisi ve Türkiye ile olan ilişkileri değerlendirilecektir.

Bölgedeki bütün ülkelerle sınırdaş olan Özbekistan, kendisiyle aynı tarihlerde bağımsızlığını kazanan dört yeni cumhuriyet ile çevrilidir. Kuzeyinde Kazakistan, batısında Türkmenistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan yer almakta olup güneyde, Afganistan'la kısa bir sınırı bulunmaktadır. Türkistan'ın en eski kültür ve ticaret merkezleri olan Semerkand, Buhara, Taşkent, Hive, Hokand ve Andican şehirleri buradadır. Timur İmparatorluğu'nun asıl merkezi, Özbek hanlıklarının topraklarının önemli bir kısmı, bu yerdeydi. Çarlık idaresi sırasında oluşturulan Türkistan Vilayeti'nin merkezi olan Taşkent, Sovyet döneminde de Orta Asya ülkeleri için siyasi ve kültürel bir merkez olma görevini sürdürmüştür.

Özbekistan topraklarının dörtte üçü çöl, yarı çöl ve bozkır olup yüzölçümü 447 bin km^{2}dir. Aral'ı besleyen nehirlerin (pamuk alanlarında) aşırı kullanılması sonucunda gölün önemli bir kısmı kurumuştur. Fergana ve diğer bazı bölgeleri verimli alanlara sahiptir. Ülkenin batı ve orta kısımları düzlüktür; doğu kısmında dağlık yerler bulunmaktadır. Cumhuriyetin en kalabalık bölgesi, doğuda yer alan Fergana Vadisi'dir. Özbekistan bu verimli vadiyi Kırgızistan ve Tacikistan ile paylaşır. Eski ve yeni yerleşim merkezlerinin bulunduğu bu bölge, Afganistan ve Fergana bölgelerinin kesiştiği bir kavşak noktasıdır.

TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ

Mehmet Seyfettin EROL

Giriş

Küresel güç mücadelesinin en önemli oyun sahalarından biri olan Avrasya jeopolitiği, 19. yüzyılda Büyük Britanya İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında cereyan eden "Büyük Oyun"un başlıca sahası olmuştur. 20. yüzyılın son döneminde ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabete tanıklık eden aynı coğrafya, 21. yüzyılda ise "Yeni Büyük Oyun"un sahnelendiği alan olarak dikkat çekmektedir. Bu mücadelenin en kilit adreslerinden biri olan Batı Türkistan (Orta Asya), Amerikalı jeopolitikçi Zbigniew Brzezinski tarafından "etnik kazan" şeklinde tanımlanmıştır. Nitekim bölge, küresel güçlerin emperyalist hedefleri doğrultusunda istikrarsızlaştırılmak istenmektedir. Fakat buna rağmen bölge devletleri dengeye dayalı, çok vektörlü ve çok boyutlu diplomasi anlayışlarıyla istikrarlı, güvenli ve müreffeh bir Orta Asya yaratmak için çalışmaktadır. Söz konusu çabayı ortaya koyan devletlerin başında ise Türkmenistan gelmektedir.

Jeopolitik olarak Türkmenistan, İran üzerinden Orta Doğu'ya, Afganistan aracılığıyla Güney Asya'ya, Hazar Denizi ve Azerbaycan üzerinden Kafkasya ve Avrupa'ya erişim sağlayan son derece stratejik bir konumdadır. Kuşkusuz Türkmenistan'ın jeostratejik önemi, "Yeni Büyük Oyun"daki aktörlerin bu ülkeyle yakından ilgilenmesine sebebiyet vermektedir. Lakin Aşkabat yönetimi, ülkenin bağımsızlığını kazandığı günden itibaren "kurtlar sofrası" olarak da adlandırılan bu coğrafyada uyguladığı yapıcı politikalarla Türkmenistan'ın jeopolitik önemini fırsata çevirmeyi başarmıştır.

Bu kapsamda Türkmenistan siyasetine bakıldığında, Saparmurat Niyazov dönemindeki önceliğin bağımsızlığın güçlendirilmesi olduğu görülürken; Gurbanguly Berdimuhamedov döneminde ise Türkmenistan'ın uluslararası toplumun saygın bir üyesi haline geldiği ve demokratikleşme noktasında mühim reformlar gerçekleştirdiği gözlemlenmektedir. Halihazırda Türkmenistan Cumhurbaşkanı olan Serdar Berdimuhamedov (doğ. 1981) ise bir yandan devletin çok vektörlü dış politikasını entegrasyon çabaları bağlamında kuvvetlendirirken; diğer taraftan da çeşitli reformlar aracılığıyla devlet-millet birlikteliğini güçlendirmeye dönük adımlar atmaktadır.

TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Fırat PURTAŞ - ABZAL DOSBOLOV

Giriş

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının üzerinden 30 yıldan fazla süre geçti. Bu süre zarfında hem Türk Cumhuriyetlerinin hem de Türkiye'nin artık 30 yıl öncekinden çok farklı olduğu tartışmasız bir olgudur. Türkiye'nin büyümesinde ve değişiminde Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 5 yeni Türk Cumhuriyetinin ortaya çıkması, dönüm noktası oldu. SSCB egemenliğinde bulunan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanmaları Türkiye'nin dış politikasına "Türk Dünyası" olarak adlandırılan öncelikli bir alan açtı. 30 yıl önce Türkiye'de TİKA, Yurt Dışı Türkler Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, AFAD gibi devlet kurumları bulunmamaktaydı. Aynı şekilde 30 yıl önce Türkiye'nin kurulmasına öncülük ettiği TÜRKSOY, Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKPA, Türk Akademisi gibi uluslararası örgütler de yoktu. 30 yıl önce Türkiye yurt dışında yüksek öğretim kurumu açma tecrübesine sahip olmadığı gibi, Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin sayısı çok sınırlıydı ve günümüzde olduğu gibi 200 bini aşmıyordu. 30 yıl önce Hazar enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden dünyaya ulaştıran boru hatları inşa edilmemişti ve Türkiye'yi enerji "hub"ına dönüştürecek yeni projeler akla dahi gelmiyordu. Demir İpek Yolu gibi bir kavram olmadığı gibi İstanbul Boğazı'nın altından kara ve demir yolu ulaşımını sağlayan tüneller de gündemde yoktu. Türkiye'yi büyüten ve bir asır önce olduğu gibi üç kıtada sözü dinlenir bölgesel bir dünya gücüne dönüştüren gelişmeler Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olması ile başladı.

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik girişimlerini Neo-Osmanlıcılık, Pan-Türkist ve Turancı dış politika olarak değerlendiren çevreler azımsanamaz. Söz konusu çevreler Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarla geliştirdiği iş birliklerini "irredantizm" olarak nitelendirmektedirler. Hâlbuki Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki çok yönlü ilişkiler eşitlik, egemenliğe saygı ve karşılıklı çıkar temelinde tesis edildi; paylaşılan ortak dil, tarih ve kültür işbirliği sürecinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesine imkan sağladı. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ortaklıklar tüm taraflara kazandıran "pragmatik" bir anlayışla yürütülmektedir.

TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ SÜRECİNİN SORUNLARI*

Vügar İMANBEYLİ

Giriş

Otuz yılı aşkındır bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliği amacıyla pek çok toplantının düzenlendiği, ortak açıklamalar yapıldığı bilinmektedir. Örneğin, Orta Asya cumhuriyetleri devlet başkanlarının 29 Kasım 2019 tarihinde Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te katıldığı 2. İstişarî Zirve toplantısında bölgesel işbirliği potansiyeline değinilmiş, ülkeler arasındaki yakınlaşma eğiliminin tarihî gerçekliklerden ve çağdaş dünyanın meydan okumalarına karşı koyma isteğinden ileri geldiği vurgulanmış ve bir düzine alanda (siyasi diyalog, bölgesel güvenlik, ekonomik kalkınma, ticaret, ulaşım hatları, çevre, kültür vs.) ortak çabaların artırılması ve somut adımların atılması gerekliliği ifade edilmiştir. Somut projelerden ziyade bu genel hususların, kaçıncı kez bu tür toplantılarda dile getirilmeleri bir yana, otuz seneyi aşkın bir süredir bağımsızlıklarını ilan etmiş olan bölge ülkeleri arasında bunların yeniden tekrar edilmeleri, gelinen noktada bölgesel iş birliğinin pek tatminkâr seviyede olmadığına işaret etmektedir. Söz konusu toplantıya katılan ülkelerden dördünün (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) etnik, dilsel, dinsel, kültürel ve tarihsel anlamda çok yakın bağlara -ki bunlar, şüphesiz, iş birliğini kolaylaştıran temel unsurlardır- sahip oldukları düşünüldüğünde bölgesel işbirliği alanındaki olumsuz durumun boyutu daha iyi anlaşılabilir. Söz konusu toplantıya Azerbaycan da katılmış olsa idi, muhtemelen sonuç ifadeleri -her ne kadar son on beş senede Bakü ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin istikrarlı bir ivme kazanmış olması bir vakaysa da- benzer olacaktı. O halde söz konusu bölge ülkeleri arasındaki işbirliği ve entegrasyon çabalarına nelerin engel olduğu sorusunu sormak gerekir.

Bu arada Türkçe literatürde Türk Cumhuriyetlerinin daha ziyade Türkiye

---

* Bu yazı, Vügar İmanbeyli, "Bağımsızlıklarının Otuzuncu Yılında Türk Cumhuriyetleri Arasında İşbirliği ve Entegrasyon Sürecinin Zorlukları" (*Türkiye Günlüğü*, Sayı 146, Bahar 2021, s. 98-110) başlıklı makalenin güncellenmiş ve kısmen genişletilmiş versiyonudur.

KATKIDA BULUNANLAR

Dr. Öğr. Üyesi Abzal DOSBOLOV, 1988 yılında Kazakistan'ın Türkistan şehrinde doğdu. 2011'de Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2014'te Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 2021'de Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler bölümünde "Postkolonyal Teori Çerçevesinde Kazakistan'ın Kültür Politikaları" adlı doktora tezini savundu. Ocak 2022 tarihinden itibaren Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, 1994 yılında Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1995 yılında aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Rusya Federasyonu Millî Eğitim Bakanlığı'nın bursunu kazanarak 1997-2000 yılları arasında St. Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde yüksek lisans yaptı. Doktorasını 2004 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 2008 yılında doçent, Şubat 2014'te profesör oldu. 2009-2012 yılları arasında Gazi Üniversitesi Dış İlişkiler Ofisi Koordinatörü olarak çalıştı. 2008-2019 yılları arasında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Genel Sekreter Yardımcılığı görevini yürüttü. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu bünyesinde kurulmuş Kültürlerarası Yakınlaşma İhtisas Komitesi'nin üyesidir. Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin akademik yayını olan ve SSCI'de taranan *Bilig* Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin editörüdür. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Dekanıdır. "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının 25. Yılı" devlet madalyası sahibidir. İngilizce ve Rusça bilmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KALKAN, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olduktan sonra Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını tamamladı. Orta Asya tarihi ve siyaseti konularında çeşitli makaleleri yayımlandı. İlgi ve uzmanlık alanları Orta Asya düşünce tarihi, Orta Asyalı aydınlar, modernleşme hareketleri, Orta Asya bölgesi ile Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerdir. Halen Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Dr. İbrahim Kalkan'ın çok sayıdaki makalelerinin yanı sıra bir kitabı da yayımlanmıştır: *Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri (1822-1920)* (İstanbul, 2013).

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL, 1993'te Boğaziçi Üniversitesi (BÜ) Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1995'te BÜ'de yüksek lisans çalışmasını, 2005 yılında da Ankara Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 2009 yılında "Uluslararası İlişkiler" alanında doçent, 2014'te profesör unvanlarını aldı. ASAM, SDE, USGAM, YTSAM ve Gazi Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (GAZİSAM) gibi think tanklarda kurucu başkanlık, merkez müdürlüğü, enstitü başkanlığı gibi görevlerde bulundu. 2006-2018 yılları arasında Gazi Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde ve Ankara Üniversitesi Latin Amerika Araştırmaları Merkezi'nde (LAMER) ders verdi. 2018'den bu yana Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi ve Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Kurucu Başkanı olarak akademik çalışmalarını devam ettirmektedir.

Türk Dış Politikası, Orta Asya, Güvenlik, Jeopolitik ve Kriz Yönetimi başlıca çalışma alanlarını oluşturmaktadır. 15 kitap çalışması bulunmaktadır. Akademik anlamdaki çalışmaları ve medyadaki faaliyetlerinden dolayı 2007 yılında Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı "Türk Dünyası Hizmet Ödülü", Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) tarafından "2015 Yılın Basın-Fikir Ödülü" başta olmak üzere çok sayıda ulusal-uluslararası ödüle layık görüldü.

Doç. Dr. Vügar İMANBEYLİ, Lisans ve yüksek lisansını tarih alanında İstanbul ve Boğaziçi üniversitelerinde tamamladı. Doktora çalışmasını Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yaptı. 2009-2020 yılları arasında İstanbul Şehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalıştı. Ekim 2020'den beri Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyesidir. Akademik ilgi alanı genel hatlarıyla post-Sovyet coğrafyada tarih, siyaset ve mukayeseli dış politikadır. *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)*, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918*, *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, *Azerbaycan'da Din ve Kimlik* (Sevinç A. Özcan ile birlikte) isimli kitap çalışmalarının yanı sıra Rusçadan yaptığı tercümeleri (A. G. Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*; N. S. Trubetskoy, *Avrupa ve Beşeriyet*; N. S. Trubetskoy, *Rus Ben-İdraki*; M. E. Resulzade, *Pan-Turanizm ve Kafkasya Meselesi*; Y. T. Gaydar, *İmparatorluğun Çöküşü: Sovyetlerden Dersler*) yayımlanmıştır.

DİZİN

A

AB 81, 166, 167, 168, 185, 193, 200
Abay Kunanbayulı 89
ABD 75, 76, 80-82, 106, 109, 137-139, 147, 151, 158, 163-167, 177, 185, 200
Abdikekimov 91
Abdülhamid Ârif 122
Abdülhamid Süleyman Çolpan 131
Abdullah Aripov 134
Abdullah Avlanî 131
Abdullah Kadirî 131, 132
Abdulla Kahhar 133
Abdurraşid Dostum 137
Abdurrauf Fıtrat 131, 140, 141
Abiş Kekilbayev 91
Abılay 88, 113
Abramzon 113
Absamat Masaliev 99
Adil Yakubov 133, 142
Afag Mesud 57
Afganistan 10, 51, 81, 95, 106, 119-121, 137-139, 147, 151, 152, 158, 163-166, 168, 172
Afrika 45, 158
AGİT 9, 81, 176
Ahal 153, 155, 157, 159
Ahıskalılar 29
Ahıska Türkleri 71, 102, 136
Ahmet Baytursun 20, 83, 85, 91
Ahmet Cevad 181
Akayev 99, 100, 101, 105, 111, 113
Akkoyunlular 57
Aktav 70, 79, 163
Aktöbe 70
Aladağ 110
Alaş 20, 62, 85, 92
Alaş Hareketi 85
Aldaş Moldo 116
Alihan Bökeyhanulı 85
Alikram Hümbetov 41
Alim Şerefiddinov 132
Aliyev 37, 41, 54, 58
Allahşükür Paşazade 55
Alman 17, 81, 88, 109, 127, 148
Almanlar 18, 61, 102
Almatı 28, 31, 63, 66, 68, 70, 72, 79, 80, 82, 85-88, 93, 178, 183, 189
Almazbek Atambayev 100, 109
Amanat 69
Amerika Birleşik Devletleri 18, 30
Amuderya 28, 30, 152
Anadolu 10, 48, 87, 150, 161, 173, 179, 181, 203
Anar Rızayev 57
Andican 119, 137- 140, 142, 150
Andropov 135
Ankara 9, 37, 41, 44, 46, 51, 59, 60, 93, 118, 142, 148, 150, 186, 192, 193, 205
Antalya 82, 177, 181, 193
Aral 13, 30, 85, 119, 123, 136, 189, 195, 197
Arap 27, 54, 83, 96, 111, 130, 136
Arğın 62
Aristov 112
Arkalık 96
Aşkabat 151, 152, 155, 157-159, 162-169, 171-173, 189, 194
Astana 68, 70, 72, 79, 82, 83, 88, 138, 183, 185, 190, 193, 194
Asya 13-16, 19- 22, 25, 28-30, 45, 56, 62, 76, 82, 83, 95, 113, 127, 139, 151, 153, 160, 166, 170, 173, 177, 185, 187, 189- 191, 196, 201, 205
Atacan Haşimov 132
Atambayev 101, 109
Atırav 74
Atrek 152
Avaza 191, 201
Avrasya 75, 77, 78, 88, 105, 118, 139, 151, 167, 172, 173, 185, 190, 191
Avrasya Ekonomi Birliği 191
Avrupa 9, 16, 17, 25, 31, 39, 45, 46, 48, 56, 65, 66, 75, 77, 80-82, 109, 138, 151, 158, 159, 161, 165, 167, 170, 177, 179, 181, 184, 185, 195, 200, 206
Avrupa Birliği 75, 80, 81, 82, 158, 200
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı 45, 66, 81
Avrupa Konseyi 45, 109

Ayaz Mütellibov 39
Aybek 133, 142
Aynî 131
Aytmatov 110, 116
Azerbaycan 7, 9, 10, 33-39, 41-60, 82, 83, 136, 139, 151, 158, 161, 163, 165, 172, 177-179, 183, 184, 186-189, 192-196, 199, 200, 203, 206
Azize Caferzade 57
Aziz Nesin 142

B

Babarap 157
Bağdat Amreev 184
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) 162, 189
Bahçesaray 27
Bahtiyar Vahabzade 36
Bakiyev 100, 101, 103
Bakü 35-39, 41, 44-48, 51, 53, 55, 57, 58, 60, 74, 82-84, 116, 142, 179, 182-184, 187, 193, 194, 201
Bakü-Tiflis-Ceyhan 38, 48, 74, 82, 179
Bakü-Tiflis-Erzurum 38, 48, 179
Bakü-Tiflis-Kars 38
Balkan 92, 155
Balkıbek 91
Baltık 18, 31, 65
Barack Obama 166
Barthold 112, 129
Başkurtlar 21, 62
Batı Almanya 30, 65
Batı Avrupa 74, 79
Batı Kazakistan 89
Batı Sibirya 30
Batı Türkistan 15, 151
Batken 95
Bayalinov 116
Baykal Gölü 96
Baykonur 75, 77
Belarus 66, 75, 78, 101, 105, 106, 189
Belek Sultanoyev 112, 116
Berdimuhamedov 151, 155, 157-159, 163, 164, 167, 169, 170, 171
Berlin Duvarı 65
Bernştam 113
Beyaz Ruslar 121
Beyimbet Maylin 91
Birleşik Arap Emirlikleri 161
Birleşmiş Milletler 45, 66, 79, 109, 142, 159, 189, 208
Bişkek 95, 97, 99, 100, 103, 106-109, 111, 117, 118, 182, 183, 191, 193, 194
Bizans 96
Bokonbayev 116
Bolşevik Devrimi 18, 87, 121, 131, 141
Bolşevikler 17, 18, 20, 122, 125-128, 131, 132
Bosna 185
Brejnev 63, 135
Brest Litovsk 18
Brzezinski 151
Budapeşte 184
Buhara 19, 20, 23, 27, 119-124, 132, 135, 140-143, 181
Buhara Cumhuriyeti 123
Buhara Emirliği 19, 20, 132
Bukar Jırav 88
Bulgaristan 65
Büyük Britanya İmparatorluğu 151

C

Çağatay Ulusu 97
Cantoşev 116
Çarlık Rusya 110-112, 129, 151, 153
Carr 85
Çeçenistan 185
Ceditçiler 125, 132
Çekoslavakya 208
Çekoslovakya 65
Celalabad 95, 100, 102, 103, 197
Cemil Hasanlı (Guliyev) 57
Cengiz Abdullayev 57
Cengiz Aytmatov 110, 116
Cengiz Han 97
Çernenko 135
Ceyhan 48, 77, 179
Çimkent 5, 120, 123
Çin 15, 61, 72, 74-80, 82, 83, 95-97, 105-109, 113, 138-140, 142, 147, 148, 158, 160, 161, 165-169, 177, 181, 185, 190, 192, 195, 200, 205
Çin Halk Cumhuriyeti 72, 79, 106, 148, 185
Çin-Kazakistan-Türkmenistan-İran Demiryolu 169
Cizzah 134, 136, 146

Çokan Velihanov 86, 112
Çolpan 131, 132
Çolpon-Ata 184, 191
Çon Kara 196
Çoroev 114
Çu 62, 209
Cumanaliev 114
Cungarlar 113
Çüy 95

D

Dağlık Karabağ 36, 40, 45, 184, 189, 196
Daşoğuz 155
Dauletmurat Tacimuratov 149
Devletabad 160
Dinmuhammed Konayev 26, 63, 64
Dmitriy Medvedev 164
Doğu Almanya 65
Doğu Buhara 122, 123, 124
Doğu Polonya 18
Doğu Türkistan 15, 72, 78, 83, 96, 108
Doğu Zengezur 49
Don Irmağı 22
Dordoy 107, 109
DTÖ 9, 105, 107
Dükenbay Dosjanov 91
Dulat Batayulı 89
Duman Ramazan 91

E

Ebubekir Kerderi 89
Ebulhayır 62
Ekmel İkramov 130, 132, 133
Elçibey 40, 41, 43, 53
Elçin Efendiyev 57
Elebayev 116
Enver Paşa 35, 121, 122, 132
Erivan 43, 46, 51, 52
Erkin Vahidov 134
Erlan Koşanov 69
Ermenistan 33, 36-38, 40, 42-44, 46, 51, 52, 58, 59, 78, 184
Ermuhan Bekmahanov 86
Esenberlin 90

F

Fergana 13, 95, 96, 98, 102, 103, 119-121, 123, 126-128, 133, 135, 136, 141, 143, 196
Feride Memmedova 57
Feyzâbâd 124
Feyzullah Hocayev 130, 132, 133
Fikret Koca 58
Finlandiya 18
Fransa 18, 25, 161
Frunze 111, 116

G

Gafur Gulam 133
Gapurov 154
Garm 124
Gazi Yunus 131, 132
Göktepe Kalesi 153
Göktürkler 96
Gorbaçov 31, 39, 63-66, 99, 136, 154
Güney Afrika 51
Güney Asya 151
Güney Kafkasya 60, 168, 173, 179
Güney Kazakistan 143
Güney Kırgızistan 99
Güney Kore 140
Güney Külâb 123
Gürcistan 38, 45, 48, 50, 100, 139, 163, 181, 186, 200

H

Hacı Sami Bey 122
Hakas 96
Hakimzade 131
Halil Rıza (Ulutürk) 58
Hamid Alimcan 133
Hamza Hakimzade 131
Hangeran 160
Harezm 20, 23, 120
Harezm Halk Cumhuriyeti 20
Haydar Aliyev 37, 41, 42, 44, 54, 58, 60, 178
Hazar 15, 47, 57, 61, 74, 77, 79, 140, 151, 152, 158, 160, 162-165, 167, 172, 175, 179, 181, 186, 191, 194, 195, 201, 203
Hindistan 10, 13, 140, 158, 165, 192
Hive 19, 20, 27, 119, 123, 141, 143
Hocalı 40, 53

Hocayev 132
Hokand 19, 20, 23, 97, 119-121, 137, 141
Hollanda 74, 81, 161, 172
Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) 57

I

İbrahim Bek 122
İdil 5, 21, 31, 60, 89, 150
İlham Aliyev 38, 44, 60
İlyas Efendiyev 36
İlyas Esenberlin 90
İnamcan Osmanhocayev 135
İngiltere 18, 25, 122
İpek Yolu 95, 140, 157, 169, 175, 177, 186
Irak 51, 81
İran 33, 40, 44, 50, 52, 55, 74, 83, 95, 137, 151, 152, 160, 162, 163, 166, 167, 173, 180, 181, 192, 196
İsa Muğanna 57
İşan Babahanov 127
İsatay Taymanulı 89
İshak Moldo 116
İslam Kerimov 76, 121, 136, 137, 185, 190, 194, 197, 198
İsrail 51
Issık Köl 95, 96, 106, 113
İstanbul 9, 32, 60, 83, 93, 109, 118, 140, 141, 150, 170, 172, 173, 175, 182-184, 193, 203, 205, 206
İstanbul Boğazı 175
İsviçre 18, 105
İtalya 18, 25, 161

J

Japonlar 132
Japonya 18, 140, 200
Jeenbekov 101
Jüsipbek Aymavıtov 90

K

Kabil 137
Kafkas İslam Ordusu 35, 60
Kafkas Müslümanları Dinî İdaresi 55
Kafkasya 49, 53, 60, 141, 151, 158, 173, 175, 177, 184, 185, 188, 203, 206
Kalibek Kemalov 121
Kamal Abdulla 57
Kambar Ata 106
Kanglı 62
Kant 106
Karabağ 33, 40, 41, 43, 45, 47, 49-53, 57, 58, 168, 200
Kara Balta 106
Karaçev 116
Kara Derya 95
Karaganda 73
Karakalpakistan 13, 120, 143, 149
Karakalpak Özerk Cumhuriyeti 144
Kara Kırgız 22, 97
Karakoyunlular 57
Karakum 152, 154, 160
Karaşağanak 74
Karayev 60, 113
Karipjanov 91
Kaşağan 74
Kasım-Jomart Tokayev 67, 201
Kasım Tınıstanov 116
Katar 181
Katerina
II. 127
Kaysak 97
Kazak 15, 20-24, 26-29, 31, 62-65, 70-72, 76, 77, 79, 82-91, 97, 110, 112, 116, 124, 131, 139, 182, 186, 196, 205
Kazak Alaş Orda 20
Kazak Hanlığı 62, 85, 97
Kazakistan 7, 10, 15, 24, 26-28, 30, 31, 61-85, 87, 88, 90-93, 95, 101, 102, 105-110, 113, 119, 120, 123, 140, 152, 160, 161, 169, 172, 176, 178-180, 182-184, 186-192, 194-196, 199, 201, 205
Kekitay 90
Keleki 41
Kem 96
Kemçik 96
Kenesbayev 91
Kepez 195
Kerenskiy 17
Kerey 62
Kerim Masimov 70
Kerimov 136-143, 145-147, 149, 198, 199
Kerim Şükürov 57
Keşmir 158

KGAÖ 9, 76, 78, 164
Kıpçak 62, 83, 96, 97, 110, 120, 131, 155
Kırgız 22, 24, 29, 62, 86, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 124, 129, 131, 196
Kırgız Cumhuriyeti 95, 96, 101
Kırgız Hanlığı 97
Kırgızistan 15, 26, 28, 31, 61, 75, 78, 80, 81, 83, 95-114, 116-120, 123, 140, 143, 147, 177-180, 182, 184, 187-189, 191, 192, 194-197, 199, 201
Kırım 27, 29, 32
Kırım Tatarları 29
kırk Oğuz 96
Kızılavrat 153
Kızıl Ordu 18, 121
KKTC 193
Kögmen Dağları 96
Kolbin 63, 64
Kongrat 124
Kopet Dağları 152
Körfez 55
Kremlin 165
Kulluk 124
Kumtör 105
Kunanbay 89
Kurban Said 57
Kurmanbek Bakiyev 100
Kuzey Afganistan 15
Kuzey Azerbaycan 33, 34
Kuzey İran 15
Kuzey Kazakistan 13, 76, 84

L

Lakay 122, 124
Latin Amerika 45, 158, 205
Lebap 155
Leh 133
Lenin 17, 18, 20, 21, 25, 86, 123, 134
Leningrad 120, 155
Leonid Brejnev 30, 152
Litvanya 136

M

Macaristan 83, 184, 193
Mağjan Jumabayev 91
Mahambet Ötemisulı 89
Mahtumkulu Firaki 160
Maksud Şeyhzade 133
Mambet Koygeldiev 85
Manas 86, 106-109, 112, 113, 115, 116, 182
Manğıstav 70, 89
Mannerheim 112
Mari 155
Marx 17, 86, 150
Masaliev 99
Maveraünnehir 28
Maylısu 106
Memmed Araz 36, 58
Memmed İsmayıl 58
Memmedov 40, 60
Meredov 165
Mergilan 137
Merv (Mari) 153
Mevlana 182
Mir Sayid Sultangaliyev 21
Miryakup Dulatov 85, 91
Mirza İbrahimov 36
Mirza Uluğ Bey 147
Mirziyoyev 142, 145-150, 180, 190, 194, 195, 199
Moğolistan 15, 61, 72, 83, 95
Mokeev 114
Moldobayev 113
Moldo Kılıç 116
Moldo Niyaz 116
Moldova 45, 139
Moskova 19, 22, 35-37, 39, 40, 43, 51, 56, 59, 60, 64, 65, 77, 99, 120, 122, 123, 125, 126, 129, 132, 135, 136, 139, 144, 145, 147, 153, 154, 162, 164-166, 177, 190, 192, 200
Mugrap 152
Muhammednazar Gapurov 154
Muhtar Avezov 90, 131
Muhtar Mağavin 91
Muhtar Şahanov 91
Mukimiddin 141
Müminâbâd 124
Murat Mönkeulı 89
Musa Yakup 58
Mustafa Çokay 21, 121, 141
Mütellibov 39, 40, 43

N

Nahcivan 41, 45, 49, 193, 196
Narın 95
Nasîr Bek 122
Natalya German 191
NATO 51, 52, 81, 139, 164, 185
Nayman 62
Nazarbayev 64-67, 69, 70, 72, 75, 77, 82, 84, 85, 88, 92, 183, 184, 185, 190, 203
Nazım Hikmet 142
Nemengan 143
Neriman Abdurrahmanlı 57
Neriman Hesenzade 58
Nevada-Semey 91
New York 32, 60, 92, 117, 139, 150
Nikita Hruşov 30
Niyazov 155, 197, 198
Novorossiysk 48, 77
Nukus 149
Nurcemal Durdieva 154
Nuriddin Muhitdinov 134
Nuri Paşa (Kıllıgil) 35
Nursultan 64, 67, 70, 72, 84, 183, 184

O

Oljas Suleymanov 91
Ordubad 41
Orenburg 19, 20, 24, 86
Orhun 62, 96, 182
Orta Asya 10, 13-16, 19-25, 27-31, 46, 61, 62, 71, 75-77, 80-82, 85, 95, 96, 98, 99, 105, 107, 110-113, 116, 119-121, 127, 128, 130, 133, 135, 137, 139, 140, 146, 147, 150-154, 158, 160, 162, 164, 166-171, 173, 175, 177, 184, 185, 187-192, 194-196, 200, 201, 203, 205
Orta Doğu 10, 79, 107, 151, 206
Oş 95, 99, 100, 102, 103, 113, 114, 120, 123, 197
Osman Ali Sıdıkulu 112
Osman Hoca 122, 140, 141
Osman Kocaoğlu 124
Osmanlı 5, 35, 83, 140, 206
Osman Yusupov 133
Osmonali Sıdıkov 116
Özbekistan 10, 13, 15, 23, 25, 26, 29, 31, 61, 65, 66, 72, 73, 75, 80, 83, 93, 95, 98, 103, 105-108, 113, 119-121, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 132-136, 138-144, 146-150, 152, 153, 159, 160, 161, 169, 177-180, 184, 185, 187, 189-192, 194-201, 203
Özbekler 13, 16, 17, 19, 20, 21, 61, 62, 98, 102, 103, 120, 127, 133, 136, 152

P

Pakistan 10, 51, 137, 158, 162, 165, 192
Pekin 140, 169
Petersburg 18, 90, 190
Pirimkul Kadirov 133, 142
Pişpek 97
Primakov 177
Putin 106, 177

R

Radloff 115
Ramiz Rövşen 58
Rayımbekulı 91
Recep Tayyip Erdoğan 170, 171
Refik Nişanov 136
Reşat Nuri Güntekin 142
Reşidov 134, 135
Reşid Rahmeti Arat 96
Resul Rıza 36
Romanya 65, 161
Rövşen Cavadov 41
Roza Otunbayeva 100, 103, 111
Ruslar 15, 19-22, 61, 62, 86, 97, 102, 111, 113, 120, 126, 130, 144, 146, 152, 153, 196
Rüstem Behrudi 58
Rüstem İnayatov 149
Rusya 13, 15-26, 28, 29, 33, 37, 43, 48, 51-53, 56, 61, 62, 63, 65, 66, 70-83, 85, 95, 97, 100, 101, 104-107, 109, 111, 120, 122, 123, 125, 129, 130, 132, 137-139, 141-144, 147, 148, 158-162, 164-168, 177, 180-182, 184, 185, 188-192, 195, 197, 200-202, 205, 206

S

Sabir Rüstemhanlı 58
Sabit Mukanov 91
Sadır Japarov 101
Sadreddin Aynî 131, 132

Safevi Devleti 57
Safeviler 57
Şahimerdan 127, 196
Şahin Mustafayev 57
Şah İsmail 57
Şahkerim Kudayberdi 86, 91
Said Ahmed 133
Saken Seyfullin 91
Samara 74
Sancar Asfendiyarov 86
Şanghay 10, 80, 107, 109, 138, 140, 169, 192
Şanghay İşbirliği Örgütü 80, 107, 109, 138, 169, 192
Saparmurat Niyazov 151, 155, 194, 197
Sarıbağış 97, 115
Sayakbay Karaleyev 116
Seken Seyfullin 131
Semenov-Tyanşanskiy 112
Semerkand 23, 119, 120, 123, 126, 134, 136, 142, 147, 148, 169
Semey 27, 89
Serdar Berdimuhamedov 151, 155, 158, 167, 169, 171
Şeref Reşidov 121, 134, 135, 150
Sergey Şoygu 164
Sibirya 17, 27, 28, 128, 146
Şimkent 70
ŞİÖ 10, 76, 109, 169
Şirvanşahlar 57
Sıdıkbekov 116
Sıdıkov 116
Sırderya 28, 30
Slav 22, 25, 64, 70, 102, 114, 120, 133, 144
Şöhret Abbasov 146
Soljenitsin 76
Sooronbay Jeenbekov 101
Şortanbay Kanayulı 89
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 18
Sovyet Türkistanı 141
Stalin 21, 22, 27, 30, 35, 65, 84, 86, 91, 102, 107, 113, 116, 123, 127, 130-134, 146, 152
Stolıpin 71
St. Petersburg 155, 205
Suhan Babaev 154
Şükrullah Yusufoğlu 142, 146
Şükür Halmirzayev 146
Süleyman Aliyarlı 57
Suleymanov 91, 118
Sultan Abdülhamid 141
Sultanmahmut Torayğırov 90
Supsa 38, 48
Sürat Hüseynov 41
Suriye 185
Şuşa 40, 52
Suudi Arabistan 137

T

Tabışalieva 114
Tacikistan 15, 22, 23, 31, 75, 80, 95, 98, 103, 105, 107, 119, 120, 122, 124, 138-140, 143, 146, 147, 190, 191
Tacikler 13, 98, 102, 103, 120, 123
Tâgay Murad 146
Tahavi Ahtanov 91
Tahir Melik 146
Tahran 40
Talas 62, 95
Talış-Muğan Cumhuriyeti 41
Tanrı Dağları 105
Taşkent 19, 20, 28, 65, 116, 119-121, 123, 126, 127, 130, 131, 134, 136-138, 140, 144, 146-148, 150, 187, 189-191, 193, 194, 197, 201
Tatarlar 21, 61, 62, 71, 120
Tayvan 79
Tecen 152
Tengiz 66, 74, 77, 80
Ter-Petrosyan 40
Tiflis 179
Tihmenev 112
TİKA 13, 108, 175, 179
Timur İmparatorluğu 119
Tınıstanov 116
Tofik Mustafazade 57
Togan 21, 32, 121, 141, 150
Togolak Moldo 116
Tokayev 67, 69, 70
Toktogul Satılganov 116
Turar Rıskulov 86
Turgut Özal 82
Türkistan 15, 19, 20, 21, 28, 32, 78, 88, 119, 121-124, 127-130, 133, 140-142, 150, 153, 182, 205
Türkistan Genel Valiliği 15, 19

Türkiye 13, 14, 16, 38, 39, 45, 46, 49, 51, 52, 54-56, 59, 60, 61, 72, 74, 75, 81-84, 87, 90, 95, 108-110, 113, 116-119, 131, 140-142, 147, 148, 150, 152, 161-164, 170-172, 175-187, 189, 192, 193, 200, 205, 206
Türkler 15, 20, 21, 175, 181
Türkmen 22, 26, 27, 124, 129, 131, 137, 141, 152-154, 156-161, 163, 165-170, 172, 181
Türkmenistan 10, 15, 25, 26, 31, 61, 73, 74, 82, 83, 108, 119, 120, 123, 140, 151-173, 176, 179, 180, 184, 187-199, 201, 203
TÜRKPA 10, 83, 175, 182, 184, 193
TÜRKSOY 10, 83, 108, 175, 182, 184, 185, 193, 205

U

Ufa 112
Ukrainler 61, 102, 126
Ukrayna 18, 45, 52, 63, 66, 73, 100, 139, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 189, 200
UNESCO 66, 90, 113, 182, 205
Uygur 78, 88, 96, 108
Uygur Kağanlığı 96
Uygurlar 61, 72, 102

V

Vagif Semedoğlu 58
Veli Han 86
Vladimir Lenin 17
Vladimir Putin 139, 147, 190
Volga Almanları 29, 71

W

Washington 118, 150, 165-167

X

Xi Jinping 140, 169

Y

Yadgar Nasriddinova 134
Yakup Mahmudov 57
Yakup Memmedov 40
Yaşar Kemal 142
Yayık 89
Yeltsin 65, 66, 100
Yenisey 96, 97, 113
Yenisey Kırgızları 113
Yunus Oğuz 57
Yuri Andropov 135
Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı 181
Yusif Yusifov 57
Yusupov 133

Z

Zelimhan Yakup 58
Ziya Bünyadov 57
Ziyauddin Babahanov 127